

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «**Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам**» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, I бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, I часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, I part. – 2023. – Ч.1. – Б.99-104.

СҮТТІ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН БАҒАЛАУ КӨРСЕТКІШТЕРІ

ӘОЖ 637.1:637.072

*Бекбосынова Л., э.ғ.м., ассистент
С.Сейфуллин атындағы КАТЗУ, Астана қ.*

Мемлекет тәртіпті, заңдылықты сақтау, ұлттық қорғанысты ұйымдастыру міндеттерімен қатар экономика саласында да белгілі бір функцияларды орындайды, өйткені қазіргі әлемде кез келген мемлекет ұлттық экономиканы реттеуді, оның ішінде аграрлық секторды реттеуді жүзеге асырады. Бұл ретте жоғары сапалы, оңай қол жетімді, бәсекеге қабілетті тамақ өнімдерін өндіру және ауыл шаруашылығы шикізатын қайта өңдеу елдің агроөнеркәсіптік кешенінің басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Бұл тәсіл одан да маңызды, өйткені елдің әлемдік нарыққа дербес мемлекет ретінде шығуымен әлемдік сапа стандарттарына сәйкес келетін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті өнімді құру қажеттілігі туындайды. Азық – түлік қауіпсіздігі, анықтамасы бойынша, әрбір адамның негізгі азық-түлік өнімдеріне тұрақты физикалық және экономикалық қол жеткізу қабілеті. Бұл ретте ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі стратегиясын өнімдері бәсекеге қабілетті болуы тиіс үй шаруашылықтары деңгейінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етпей қарауға болмайды [1].

Бәсекеге қабілеттілік нарықтың әртүрлі деңгейлері мен сегменттерінде қолданылатын көптеген бәсекелестік факторларының нәтижесін білдіреді. Экономикалық әдебиеттерде бәсекеге қабілеттілігін жиі елдер арасында қарастырылады, салалық бәсекеге қабілеттілік, тауар өндірушінің бәсекеге қабілеттілігі, тауардың бәсекеге қабілеттілігі өзара байланысты. Елдің бәсекеге қабілеттілігі мен салалық бәсекеге қабілеттілігі нақты тауар өндірушілердің бәсекеге қабілетті тауарлар шығару қабілетіне байланысты [2].

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі - бұл экономикалық ресурстарды бәсекелестердің тиімді пайдалануына қатысты тиімділік деңгейін көрсететін шаруашылық жүргізуші субъекті қызметінің жалпылама сипаттамасы. Тиімділікті бағалау операциялық тиімділік және стратегиялық позициялау

бағасына дейін есептеледі [3]. Ол үшін операциялық тиімділік пен стратегиялық коэффициенттер қолданылады.

Операциялық әсер кәсіпорынның өнімді сату процесінен пайда табуын көрсетеді.

Пайда абсолютті мән болғандықтан, салыстырылатын кәсіпорындар қызметінің рентабельділігінің салыстырмалы көрсеткіштерін, яғни олардың қызметінің рентабельділігін салыстыру қажет. Бірақ бұл шығын болған кезде талдау нәтижелерінің бұрмалануына әкелмеуі үшін операциялық тиімділіктің ең әмбебап көрсеткіші – өндірістің рентабельділігін пайдалану қажет, ол жалпы пайда мөлшерінің өнімді өндіру және сату шығындарына қатынасымен есептеледі.

Операциялық тиімділік көрсеткіші үшін нормативтік мәні біреуден көп болу керек, бұл экономикалық қызметтің кірістілігін көрсетеді. Кәсіпорынның операциялық тиімділігін бағалау үшін зерттейтін шаруашылық жүргізуші субъектінің қаралатын көрсеткішінің шамасын іріктеу бойынша көрсеткіштермен салыстыру қажет.

Келесі көрсеткіш-стратегиялық позициялау көрсеткіші, ол бәсекелестердің қызмет түрлерінен екекшеленетін бірегей тиімді позицияны құрайтын, тұтыну құнын құру спецификасын қамтамасыз ететін қызмет түрлерін жүзеге асыруды білдіреді.

Стратегиялық позициялаудың негізгі нәтижесі мен критерийі -бұл сатудан түскен кірістің (түсім) барлық нарықтың сыйымдылығына қатынасы ретінде анықталатын нарықтың үлесі. Яғни нарықтың үлкен үлесі бар кәсіпорын қызмет ауқымы аз кәсіпорындарға қарағанда бәсекеге қабілетті болып шығады. Сондықтан көрсеткіштің абсолютті мәнін емес, нарық үлесінің өзгеруін қарастырған орынды [4].

Осылайша, стратегиялық позициялау көрсеткіштердің арақатынасы өнімді сатудан түскен түсім көлемінің өзгеру индекстерінің арақатынасымен бірдей. Операциялық тиімділік көрсеткішінен сатудан түскен табыс ауытқуының үлкен болуына байланысты стратегиялық позициялаудың да үлкен ауытқушылығы орын алады.

Кесте 1 - К коэффициенті бойынша кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалау

$0 < K$	$0 < K < 1$	$K = 1$	$K > 1$
Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі	Бәсекеге қабілеттіктің төмендеуі	Бәсекеге қабілеттілікті бірдейіріктеу	Үлгіден жоғары бәсекеге қабілеттілік
Ескерту - автормен [5] бойынша құрастырылған			

Тауардың бәсекеге қабілеттілігі-салыстырмалы шама, бұл көрсеткіш белгілі бір уақыт кезеңіндегі белгілі бір нарықтағы бәсекелестердің ұқсас тауарларын салыстыру арқылы анықталады. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін анықтағанда, көбінесе оның бағасын сапамен салыстырады.

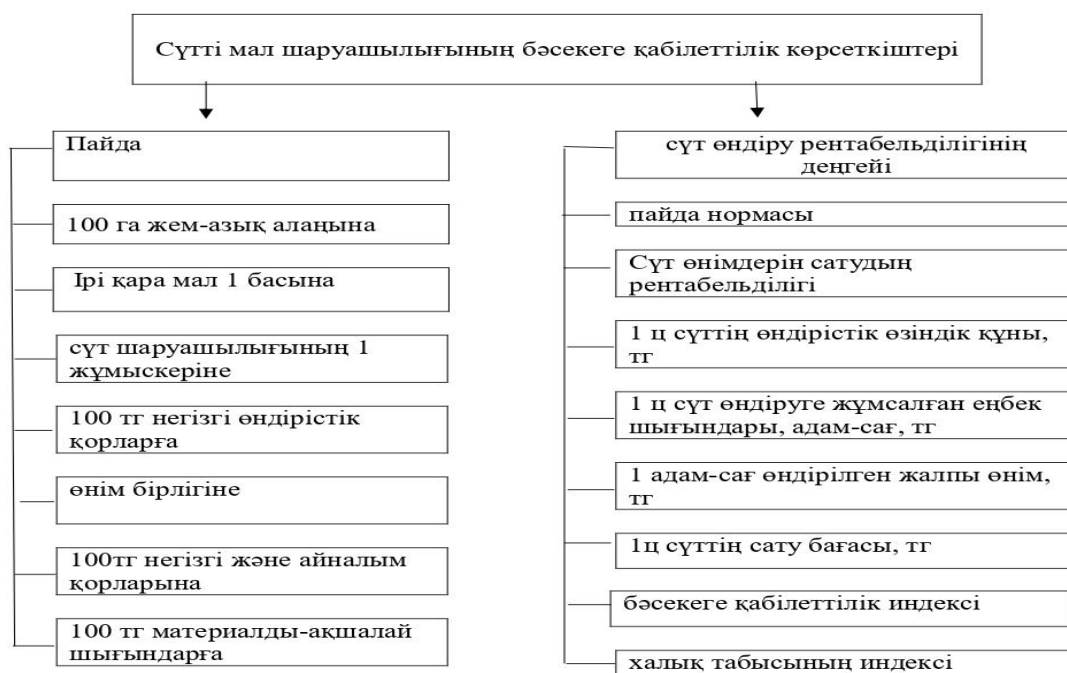
Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің екі түрі бар:

- техникалық мақсаттағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігі;
- сүт саласының өнімдері кіретін тұтыну тауарларының бәсекеге қабілеттілігі.

Бүгінгі таңда шаруашылықтар өнімінің бәсекеге қабілеттілігін айқындайтын көрсеткіштердің бірыңғай жүйеленген тобы жоқ. Азық-түлік өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін бағалау кезінде саланың ерекшелігін ескеру қажет.

Ауыл шаруашылығындағы жер негізгі құрал болғандықтан өндірістің гектарына немесе 100 га ауылшаруашылық жерлеріне есептегенде кірістілікті бағалау ұсынылады. Төменде экономикалық тиімділік тұрғысынан ауыл шаруашылығы өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін көрсететін көрсеткіштер схемасы берілген [6].

Тауардың бәсекеге қабілеттілігі бүкіл өндірістік-өткізу тізбегі бойынша шығындарды азайту позицияларын қарастыруы мүмкін. Бұл жағдайда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін азық-түлік нарығында жоғары сапалы сүт өнімдерінің өзіндік құнының төмендеуі маңызды.

Сурет 1. Сүтті мал шаруашылығының бәсекеге қабілеттілік көрсеткіштері

Бұл жағдайда бәсекеге қабілеттілікті анықтайтын негізгі факторларды келесі түрде қарастыруға болады:

- өнеркәсіп өндірісінің жем-шөп бағасының өңірдегі орташа бағасы;
- облыс бойынша орташа ЖЖМ бағалары бойынша;
- қайта өңдеу кәсіпорнының мал шаруашылығы кешенінен орташа қашықтығы;
- банктік қарыздар бойынша ставкалар;

- облыс бойынша өндірістегі негізгі жұмысшылардың орташа айлық жалақысы;
- негізгі жем-шөп дақылдарының өнімділігі;
- бір сиырға шаққанда сауу;
- 100 га ауыл шаруашылығы алқаптарына сүт өндіру;
- қормен қамтамасыз ету;
- өз өндірісінің жем-шөппен қамтамасыз етілу пайызы;
- сүт майлылығының пайызы;
- негізгі өндірісте жұмыс істейтін 1 жұмысшыға шаққандағы сиырлар саны.

Ұсынылған көрсеткіштер жүйесі салалық бәсекеге қабілеттілікті де, өндірістік ресурстардың бәсекеге қабілеттілігін де сипаттауға, сондай-ақ жекелеген факторлардың саланың бәсекеге қабілеттілігіне әсерін жүйелеуге және бағалауға мүмкіндік береді. Бұл кәсіпорын қызметінің осы экономикалық жағдайларында бәсекеге қабілеттілікті арттыру жолдарын негіздеуге мүмкіндік береді [7].

Таңдалған көрсеткіштердің негізінде біз аймақ бойынша айнымалылар үшін сызықтық теңдеудің көптік регрессиялық моделін құруды ұсынамыз:

$$C = \beta_0 + \beta_1 a + \beta_2 b + \beta_3 c + \beta_4 d + \beta_5 e \quad (1)$$

мұнда, C – өнімнің өзіндік құны бойынша; β – еркін коэффициенттері; a – өңір бойынша орташа бағасы жем; b – орташа облыс бойынша ЖЖМ бағасы; c – орташа арақашықтық мал шаруашылығы кешенінің дейін қайта өңдеу зауыты; d – ставкалар бойынша банктік заемдар; e – аймақ бойынша негізгі өндіріс қызметкерлерінің орташа жалақысы.

Сол сияқты кәсіпорын бойынша ішкі факторларға да көптік регрессиялық моделін құрамыз :

$$C_1 = \beta_0 + \beta_1 a_1 + \beta_2 b_1 + \beta_3 c_1 + \beta_4 d_1 + \beta_5 e_1 \quad (2)$$

мұндағы C_1 – кәсіпорын бойынша өнімнің өзіндік құны; β – еркін коэффициенттер; a_1, b_1, c_1, d_1, e_1 – модель үшін бұрын ұсынылған ең маңызды коэффициенттер, олар гипотезаларды қабылдау немесе қабылдамау негізінде таңдалады H_0, H_1 . Сызықтық көріністің жалпы моделі келесідей болады, $C \sim n: C$ – функциясы; $n; n$ – тәуелсіз шама.

Сызықтық регрессия келесідей болады: $regression < -lm(K \sim n)$ Ауыл шаруашылығы өнімінің өзіндік құн деңгейін қалыптастырудың негізі ұйымға қатысты ішкі және сыртқы факторларға жататындықтан, оларды "өнім бірлігінің өзіндік құны" көрсеткішін қалыптастыру процесін модельдеу кезінде бөлу ауыл шаруашылығы тауарын өндіруші басқара алатын факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында жеке ұйымға қатысты қалыптасқан экзогендік және эндогендік факторлар жүйесінің негізінде сүт өндіруге арналған материалдық-ақшалай қаражаттардың

шығындарын сараланған басқаруды негіздеу үшін ақпараттық өзара байланысты логикалық және математикалық-статистикалық модельдер жүйесін құру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Баймуканов, Д. Молочный бизнес. Высокая волатильность цен на молоко и на корма - ключевой фактор, влияющий на молочный бизнес. [Электронный ресурс] - 2021. https://inbusiness.kz/ru/author_news/molochnyj-biznes
2. Байдаков, А.К. Кешенді экономикалық талдау [Текст]: Оқу құралы / А.К. Байдаков. - Астана. С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ. - 2014. – 290 б.
3. Каталог научно-образовательных ресурсов Казанского Федерального университета. Введение в теорию конкурентоспособности, лекция [Электронный ресурс] -2020. <https://kpfu.ru/portal/docs/F6469011/2.Lekcii.pdf>
4. Колобова, А.И., Косинцева, О.А. Экономика АПК. Конкурентоспособность производства молока, 2010. (<https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentosposobnost-proizvodstva-moloka/viewer>)
5. Гусев, В.В. Социально-экономические аспекты повышения конкурентоспособности на предприятиях пищевой промышленности. - (URL:<https://cyberleninka.ru/artide/n/sotsialno-ekonomicheskie-aspekty-povysheniya-konkurentosposobnosti-na-predpriyatiyah-pischevoy-promyshlennosti-na-primere-molochnoy/viewer>)
6. Балкибаева, А.М. Измерение эффективности молочных ферм в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] -2020. (Режим доступа: URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/2586>)
7. Simo, D, Mura, L and Buleca, J Assessment of milk production competitiveness of the Slovak Republic within the EU-27 countries [Техст] / D Simo // AGRICULTURAL ECONOMICS-ZEMEDELSKA EKONOMIKA.- 2016.- 62 (10).- P.482-492. <https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/c396ad39-6545-4245-af69-22af7ec8d037-2f79fc78/relevance/1>
8. Хейне, П. Экономический образ мышления [Техст]: учеб. Для вузов.- М.: Дело, 2021. – 702 с.